

ӘОЖ 910.3:581.5

А.-шар. ғылымд. канд Т.К. Салихов¹**БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ АРДАҚ ЖӘНЕ АЩЫСАЙ
АУЫЛДЫҚ ОКРУГТЕРІНІҢ ӨСІМДІК ЖАМЫЛҒЫСЫН ЗЕРТТЕУ**

Түйін сөздер: өсімдік жамылғысы, ГАЖ технологиялары, биоалуантүрлілік, флора, тіршілік ету ортасы, экожүйе, ауылдық округ

Зерттеу нәтижесінде Батыс Қазақстан облысы Ардақ және Ащысай ауылдық округтерінің өсімдік жамылғысы зерттелді, мұнда экожүйені талдау және ГАЖ технологиялары негізінде өсімдік картасы жасалды, шекаралары анықталды, өсімдік жамылғысын қалпына келтіру және сақтау бойынша ұсыныстар жасалды. Олардың құрамында даланың типтік тұрғындарынан да, олардың таралу аймағында орналасқан өсімдіктерден тұратын фитоценоздарды байқауға тура келеді. Зерттеу аймағында антропогендік әсердің кейбір салдары бар. Малдың шектен тыс жайылуы тікелей елді мекендердің маңында жүреді. Шаруашылық қызметтің барлық түрлері дерлік экожүйелердің кеңістіктік құрылымын немесе ұйымдастырылуын бұзуға алып келеді.

Елдің экономикалық даму қарқыны мен табиғи ресурстарды пайдаланудың күшею жағдайында, табиғатты қорғаудың аумақтық жүйесін одан әрі жетілдіру мәселесі шұғыл болып отыр. Осындай шарттар мемлекеттің биологиялық әртүрлілігін сақтаудың тиімді жүйесі ретінде ерекше қорғалатын табиғи аумақтар желісін одан әрі дамыту қажеттілігін анықтайды. Осындай міндеттерді шешу үшін Қазақстан Республикасының Үкіметі Қазақстан Республикасында «Қазақстан Республикасының ерекше қорғалатын табиғи аумақтарын 2030 жылға дейін дамыту және орналастыру тұжырымдамасы» мақұлдаған және белсенді жұмыс істейді. Оның мақсаты – жануарлардың негізгі түрлерінің, дала және жартылай шөлді мекендейтін жерлердің ғаламдық маңызы бар биологиялық

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ. Қазақстан

әртүрлілігін сақтау, Қазақстандағы өзара ықпалдасқан және қорғалатын аумақтардың желісін жетілдіру [7].

Сонымен қатар, ол биологиялық әртүрлілікті сақтауға, микроорганизмдердің, флора мен фаунаның, сондай-ақ табиғи және экологиялық жүйелердің барлық түрлерін сақтауға, олардың экономикалық және басқа да қызмет түрлерінің нәтижесінде өзгеріске ұшырауын алдын алуға бағытталған.

Зерттеудің мақсаты. Батыс Қазақстан облысы Ардақ және Ащысай ауылдық округтерінің аумағындағы өсімдік жамылғысының қазіргі жағдайын зерттеу.

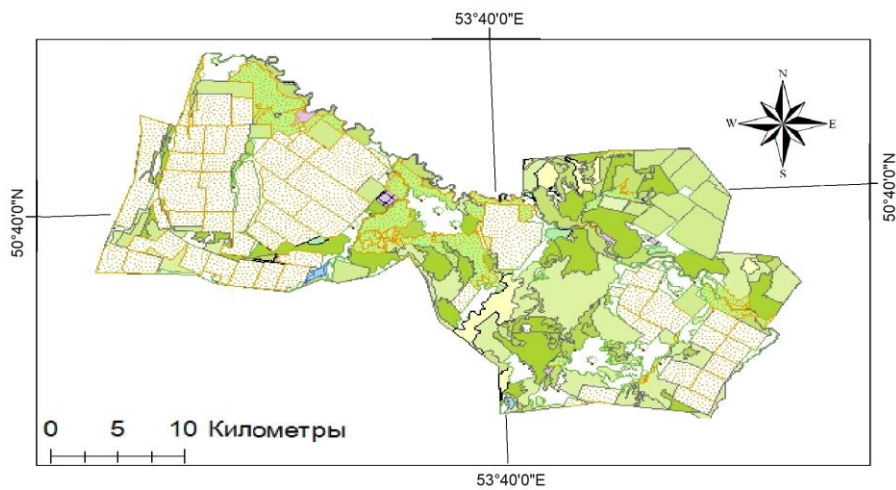
Кешен түрде Батыс Қазақстан облысы Ардақ және Ащысай ауылдық округтерінің аумағында жалпы қабылданған әдістерді қолдана отырып геоботаникалық, флористикалық және экожүйелік зерттеулер жүргізілді [8, 1...4, 6, 9, 10]. Өсімдіктердің негізгі түрлерінің тіршілік ету ортасы зерттелді, жағымсыз факторлардың биологиялық әртүрлілікке әсері бағаланды.

Сканерленген карталар, фотографиялық жоспарлар негізінде ГАЖ технологиясын қолдана отырып, ауданның ауқымды геоботаникалық картасы жасалынды.

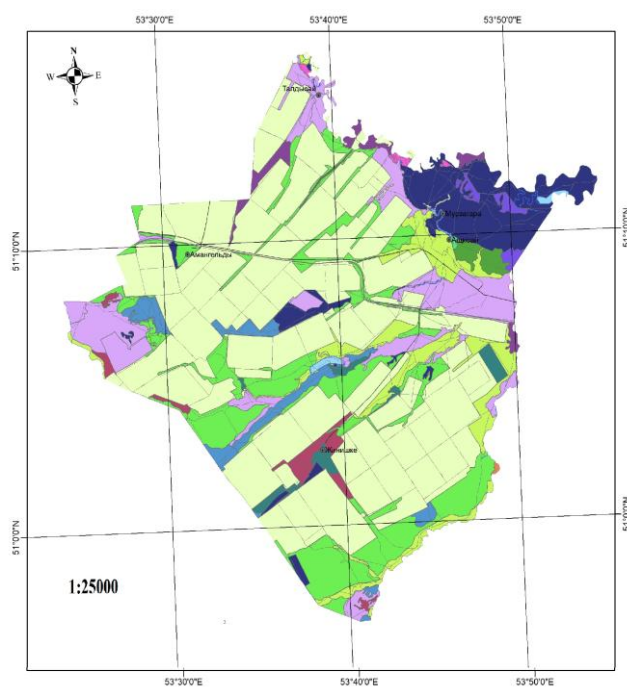
Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау. Шыңғырлау ауданы Шығыс Еуропа жазығының оңтүстік шығысында орналасқан және Орал алды үстірті мен Орал алды аңғар жазығын алып жатқан аумақтың өсімдік жамылғысы және антропогендік бұзылғын экожүйелердің жалпы әдімстемелер негізінде зерттелді. Батыс Қазақстан облысы Ардақ және Ащысай ауылдық округінің өсімдік жамылғысының аумағы дала табиғи аймағында орналасқан: (қара қоныр топырақтарындағы шөлді дала жартылай бұталы-шөпті шөптердің субзоны). Батыс Қазақстан облысы Ардақ және Ащысай ауылдық округінің геоакпараттық жүйелер технологиялар (ГАЖ технологиялары) арқылы геоботаникалық картасы құрылды (сур. 1, 2).

Зерттеу аймағының флорасында 66 отбасы мен 265 ұрпаққа жататын тамырлы өсімдіктердің 537 түрі анықталды. Дегенмен, бұл сан флораның барлық түрінің құрамын толығымен анықтамайды. Батыс Қазақстан облысының зерттелген флорасында 42,7 % түрлер (537), 54,4 % (265) және 56,4 % (66) отбасылар ұсынылған. Түр құрамына байланысты ең бай болып келгендері 3 отбасы: күрделі гүлділер (*Compositae Biseke*), 95 түр (17,3 %),

дәнді дақылдар (*Gramineae* Juss) – 54 түр (9,8 %), алаботалар тұқымдасы (*Chenopodiaceae* Vent) – 42 түр (7,6 %). Барлығы 191 түр бар (35 %) [4, 5].

Сур. 1. Батыс Қазақстан облысы Ардақ ауылдық округінің геоботаникалық картасы.

Сур. 2. Батыс Қазақстан облысы Ащысай ауылдық округінің геоботаникалық картасы.

Зерттеу аймағының маңыздылығын бағалау үшін Қызыл кітапқа енген және сирек кездесетін түрлердің ғана емес, сондай-ақ экономикалық құнды және ресурстық түрлердің болуын да талдадық. Сондай-ақ, мәдени өсімдіктерінің жабайы туыстарының болуына да баға берілді. Аудан флорасы пайдалы өсімдіктерге бай. Мұнда тіркелген өсімдік шаруашылығының 70 % (шамамен 378 түрі) экономикалық тұрғыдан бағалы және бояу, дәрілік, тотықтырғыш, техникалық, тағамдық, сәндік және басқа мақсаттарда пайдаланылады. Бірқатар өсімдіктер бір емес, бірнеше пайдалы қасиеттерге ие және күрделі түрде қолданылуы мүмкін. Олардың ішінде ең үлкен топ ауыл шаруашылық жемшөп түрлерінен тұрады (104 түрі, 19 %). Жабайы өсімдіктердің арасында жемшөптің құндылығы жоғары көптеген өсімдіктер бар. Жемшөп шөптерінің экономикалық маңызы оларды мал азықтық құндылығы, өнімділігі, жануарларды тұтынуы, таралуымен анықталады.

Зерттеу аймағындағы тіршілік мал азық жерлер мекендейтін ортасына (топыраққа, жер бедеріне) және түр құрамына байланысты келесі топтарға бөлінуі мүмкін: жазық жерлердегі басымдықпен далалық жайылымдар, жазық таулар мен алқаптардың үстіндегі қылтан селеу (тырса) басымдылығы бар далалық жайылымдар, жазық және алқапта еркекшөп басымдылығы бар дала және шөлейт жайылымдар, жазық және алқаптардың үстінде бетеге басым дала және шөлді жайылымдар, алқаптарда тобылғы басым бұталы шалғынды далалық жайылымдар, өзендердің алқаптарында шабындық аралас-шөп-дәнді жайылымдар, өзендер мен алқаптардың бойында жұмсақ сабақты шөптері басым (бидайық, жаушалғын) шалғынды жайылымдар, жазықта австриялық жусан басым, жусан жайылымдары, қатты тұзданған жерлерде мекендейтін ащы жусан басым, аралас жусанды жайылым, сортаңда шырынды-соранды жайылымдар.

Зерттеу аймағында шымды жіңішке жапырақты астық тұқымдамтар басым жайылымдарда таралған. Жазық далада ең кең таралған жайылымдық жайылымдар: бетегелі-дәнді, бетегелі-жусанды, еркекшөпті-дәнді. Астықтар максималды өсімдік салмағын жазда береді. Жекелеген аудандардағы жайылымдардың өнімділігі 2-ден 6 ц/га-ге дейін ауытқиды. Жайылым мезгілінде дән жармасы жоғары қоректік құндылықпен және жануарлардың жақсы желінілуімен сипатталады. Астық тұқымдас дақылды жайылымдар көктегі-жазғы-күзгі жайылым ретінде қолданады. Сортаңдарда қара жусан және түймедақты

жайылымдар ретінде күзгі кезеңде дәнді дақылды жайылымдарға жақсы қосымша бола алады.

Қара жусанды жайылымдардың өнімділігі 2...4 ц/га жетеді, ал түймедақ 1...2 ц/га. Ауданда бидайықты жайылымдар 20-дан 40-қа ц/га дейінгі өнімділік береді. Сортаңда көкпек, буюрғұн, ақсора жайылымдары кең таралған. Көкпек-буюрғұн жайылымдарының өнімділігі 1,5...5 ц/га аралығында өзгереді.

Зерттеу аймағының қазіргі заманғы шаруашылығындағы маңызды мәселесі – жайылымдық жүктемені бөлу принциптерін сақтамау - мал жаюды ұйымдастыру мен өткізудегі жаппай кәсіби емес іс әрекет нәтижесінде.

Ірі қара малдың шектен тыс асып кетуі елді мекендердің жанында тікелей орын алады.

Зерттеліп жатқан аумақта жайылымдарды тиімді емес пайдалану және оларды шамадан тыс пайдалану жүзеге асырылады. Мұның себептері, біріншіден, ауыл шаруашылық бірліктеріндегі жайылымдардың жоқтығы және, екіншіден, көптеген жайылымдарды суару орындарымен қамтамасыз етпеуі, соның салдарынан тоғандарға, ұңғымаларға және басқа да су көздеріне жақындаған аумақтар жүйелі түрде шектен тыс жаю байқалады. Осындай шамадан тыс жоюдан бүліну кезеңі тән әр түрлі қауымдастықтар астындағы аумақтар қалыптасқан: тасталған елді мекендер, ескі лагерьлер, бұзылған құдықтар және тасталған қыстаулар және т.б.

Шабындықтар мен жайылымдардың өнімділігін арттыру үшін олардың тозуын болдырмау үшін олар ұтымды пайдалану бойынша ұсыныстарды сақтау қажет. Мал азығы ретінде жерлерді ұтымды пайдалану үшін мал жайылымын дұрыс ұйымдастыру, жайылымның басталуы мен аяқталуының оңтайлы мерзімдері, малдың әр түрлі түрлерінің арасында дұрыс бөлу, қалыпты жүктемені қамтамасыз ету және жақсы өсімге жағдай жасау, жемшөп шөптерін жаңартып, қоректік заттардың жинақталуын қамтитын жайылымдық айналу жүйелері кіреді.

Экологиялық жағдайды бағалау нәтижелері бойынша жайылым аумақтарын пайдалануды жақсарту бойынша шаралар жүйесін әзірлеу ұсынылады. Жайылымда малдың жүктелу деңгейі үшін қолайлы жағдай болғандықтан, ауданның барлық ландшафтық аумақтарында мал шаруашылығын одан әрі ұлғайтуға болады. Мал жайылымдарында пайдаланылатын далалардың биоалуантүрлілігін сақтау үшін жайылымдар жүйесіндегі жайылымдардың режимдерін реттеу ұсынылады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Алехин В.В. Методика полевого изучения растительности и флоры. – М.: Наркомпрос., 1938. – 203 с.
2. Андрущенко О.Н. Естественно-исторические районы Прикаспийской низменности (Междуречье Волга-Урал) // Тр. геогр. фак. Белорус. ун-та. – Минск. – 1958. – С. 137-219.
3. Дарбаева Т.Е. Конспект флоры меловых возвышенностей Северо-Западного Казахстана. – Уральск, 2002. – 131 с.
4. Дарбаева Т.Е., Утаубаева А.У., Цыганкова Т.А. Растительный мир Западно-Казахстанской области. – Уральск, 2003. – 92 с.
5. Иванов В. В. Степи Западного Казахстана в связи с динамикой их покрова. Л.: Изд-во АН СССР, 1958. – 288 с.
6. Методические указания по ведению Летописи природы в особо охраняемых природных территориях со статусом юридического лица. Утвержденный Комитетом лесного и охотничьего хозяйства Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан от 18 апреля 2007 года № 156.
7. Петренко А.З., Джубанов А.А., Фартушина М.М.. Природно-ресурсный потенциал и проектируемые объекты заповедного фонда Западно-Казахстанской области. – Уральск: ЗКГУ, 1998. – 176 с.
8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 10 ноября 2000 года №1692 О Концепции развития и размещения особо охраняемых природных территорий Республики Казахстан до 2030 г.
9. Салихов Т.К. Эколого-географическая оценка территории Чингирлауского района Западно-Казахстанской области: монография. – Астана: Идеал-НС, 2020. – 183 с.
10. Salikhov T.K., Karagoishin Zh.M. and others. Geoeological assessment of the projected State Nature Reserve "Bokeyorda" in West Kazakhstan Region. // Oxidation Communications. – 2016, № 39 (4). – С. 3579-3590.

Қабылданды 28.10.2020

Канд. с.-х. наук

Т.К. Салихов

ИССЛЕДОВАНИЯ РАСТИТЕЛЬНОГО ПОКРОВА АРДАКСКОГО И АЩИСАЙСКОГО СЕЛЬСКИХ ОКРУГОВ ЗАПАДНО- КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Ключевые слова: растительный покров, ГИС-технологий, биоразнообразие, флора, местообитание, экосистема, сельский округ

В результате исследований был изучен растительный покров Ардакского и Ащисайского сельских округов Западно-Казакстанской области, где на основе экосистемного анализа и ГИС-технологий составлена карта растительности, определены границы, даны рекомендации, направленные на восстановление и сохранение растительного покрова. В растительном составе приходится наблюдать фитоценозы, сложенные как типичными обитателями степей, так и растениями, находящимися на границе своего ареала. На исследуемой территории наблюдаются некоторые последствия антропогенного воздействия. Перевыпас скота имеет место непосредственно около населенных пунктов. Практически все виды хозяйственной деятельности приводят к тем или иным нарушениям пространственной структуры или организации экосистем.

T.K. Salikhov

RESEARCH OF VEGETATION COVER OF ARDAK AND ASHYSAY RURAL DISTRICTS OF WEST KAZAKHSTAN REGION

Key words: vegetation cover, GIS technologies, biodiversity, flora, habitat, ecosystem, rural district

As a result of the research, the vegetation cover of the Ardak and Ashysay rural districts of the West Kazakhstan region was studied, where, based on ecosystem analysis and GIS technologies, a vegetation map was compiled, boundaries were determined, and recommendations were made aimed at restoring and preserving the vegetation cover. In the plant composition, one has to observe phytocenoses composed of both typical inhabitants of the steppes and plants located at the border of their range. In the study area, some consequences of anthropogenic impact are observed. Overgrazing of livestock takes place directly near the settlements. Almost all types of economic activities lead to some kind of violation of the spatial structure or organization of ecosystems.